

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları : 18

ISSN 1303-5231

**DICLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

HAKEMLİ DERGİ

CİLT : IX

SAYI : 1

DİYARBAKIR - 2007

KADERLE İLGİLİ ÜÇ HADİSİN KELAMÎ PERSPEKTİFTEN YORUMU

Interpretation Of Some Hadith Related To Destiny From The Kalam Perspective

Yener ÖZTÜRK*

Abstract

In this article, We study on the interpretation of some hadiths related with destiny. We understand this hadiths like this: There is destiny in İslam, but there is no fatalism, so, man, can't blame his sins to the destiny wich he doesn't also know its essence and claim it as a reason of apology. When the belief of destiny is understood correctly, it has positive effect on human life and it can be source of his power.

Key Words: Destiny, fatalism, will-power, responsibility

Giriş

Senetlerinde hadis kriterleri açısından bir problemin söz konusu olmadığı kaderle alakalı bazı sahîh rivayetlerin, son zamanlarda bir kısım gerekçelerle reddedildiğini görmekteyiz. İddia şu: Bunlar, Emevî dönemi siyâsî otoritesinin, olumsuz icraatlarını örtmek için uydurmuş oldukları haberlerdir' veya 'bu rivayetler insanın irade hürriyetiyle telif edilemeyecek ifadelerdir' dolayısıyla bunların Kur'an'dan da onay alması mümkün değildir.

Bu noktadan hareketle bu makalemizde biz, kadere dair üç rivayeti yorumlamaya çalışacağız. Bunlardan ilki, 'kitabetin sebkati', ikincisi, 'Hz. Musa'nın (a.s) Hz. Adem'le (a.as) buluşması', üçüncüsü ise 'her şeyin önceden bilinip yazılması'nı konu edinen rivayettir.

İzahına çalışacağımız hadislerin üçü de muteber hadis kaynaklarında yer alan *muttefekun aleyh* rivayetlerdir. Bu itibarla, biz burada senet kritiğine girmeksizin, yalnızca muhtevanın anlaşılması istikametindeki yorumlarımızı sunmaya çalışacağız.

İlgili Hadislerin Yorumu

Kelamî perspektiften ele alacağımız bu üç rivayetin yorumuna geçmeden önce, kaderle ilgili hadisler bağlamında Talat Koçyiğit'in *'Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar'* isimli eserinde yer alan tespit ve açıklamalarını aktarmakta yarar mülâhaza ediyoruz:

* Doç. Dr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: yenerozturk@hotmail.com

“Bize öyle geliyor ki Hz. Peygamber’i ‘kader meselesi’ üzerinde fazla-
ca durmağa, onu ispata ve müslümanların ona inanmaları gerektiğini zaman
zaman hatırlatmağa sevkeden amil, İslam öncesi devirlerden itibaren, Araplar
arasında devam edegelen kaderle ilgili münakaşalar olmuştur. Bu münakaşala-
rın mihverini (eksenini), ‘ilahî takdirin (kaderin) reddi’ görüşü teşkil ediyordu.
Vakıa Araplar kadere inanıyorlardı ve hatta Kur’an’ın Arap müşrikleri hakkın-
da “*müşrik olanlar diyecekler ki: Allah dilese idi, biz de babalarımız gibi, şirk
koşmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık*”¹ ayetiyle de şahadet ettiği gibi, kadere
ifrat derecede varan inançları sebebiyle, kendilerini şirklerinin mesuliyetinden
kurtarmağa çalıştıkları bile görülüyordu. O halde Kur’an’ın şiddetle takbih
ettiği (kınayıp kötülediği) bu görüş,- Hz. Peygamber’in tebliğ ve talim ettiği
İslam akaidine tam bir teslimiyetle bağlanan- müslümanlar için, büyük bir teh-
like teşkil edemezdi. Kur’an bu konuda açıkltı; hiç kimse günahının sorumlulu-
ğunu bir başkasına, hele, Allah’ın kaza ve kaderine yükleyemezdi; herkes ken-
disinden sorumluydu. Kıyamet günü, iyilik veya kötülüğünün hesabını Allah’a
verecekti; fakat burada üzerinde önemle durulması gereken bir mesele zuhur
ediyordu: Acaba Allah (cc.), günahlarının mesuliyetini ‘Allah dileseydi şirk
koşmazdık’ demek suretiyle Cenab-ı Hakk’a yüklemek isteyenleri burada kın-
namakla, -veya diğer ayetlerde herkesin kendi amellerinin karşılığını göreceği-
ni bildirmiş olmakla- kaza ve kaderi nefyetmiş/reddetmiş oluyor muydu? İşte
müslümanları bekleyen büyük tehlike bu sual karşısında takınacakları tavra
göre tezahür edecekti. Ancak böyle bir suale verecekleri ‘hayır’ veya ‘evet’
cevabı hangi esasa dayanmalıydı? Bu bir akîde meselesiydi, bu itibarla onların
şahsi düşünce ve kanaatlerinin yeni bir akîde vaz’ında rolü olmaması gerekirdi;
çünkü bu iş, din kurucusu olan Allah’a (cc) ve O’nun yer yüzündeki Elçi’sine
(s.a.s) aitti.”²

T. Koçyiğit, açıklamalarının devamında, nüzul döneminde ilahî takdir
meselesiyle ilgili olarak seslendirilen anlayışlara karşı Hz. Peygamber’in sergi-
lemiş olduğu tavrı ele alır. Yazar sonra bu açıklamalarına ilaveten, yapmış
olduğu incelemenin kendisini şu neticeye ulaştırdığını söyler:

“Hz. Peygamber, Allah’ın, günahlarının sorumluluğunu kadere dayana-
rak üzerinden atmağa çalışan müşrikleri kınamasının ‘kaderin nefyi/reddi’ ma-
nasına gelmediğini açıklamış ve müslümanları kadere inanmaya davet etmiştir.
Allah Rasulü, bu meselede müslümanlar için en büyük tehlikenin, kadere dayana-
rarak sorumluluğu ortadan kaldıran görüşten ziyade, ilahî takdiri reddeden bir

¹ En’am, 6/148.

² Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, T.D.V., Ankara 1989, s.156.

görüşün yayılması halinde ortaya çıkabileceğini anlamış ve müslümanları böyle bir tehlikeye karşı hazırlamağa çalışmıştır. Vakıa kaderin ispatında ifrata varan ve sorumluluğu kadere yüklemeye heveslenen bazı kimseler çıkmamış değildir; nitekim bunların ‘cebriyye’ namıyla bir mezhep teşkil ettiklerini de biliyoruz. Fakat şunu da biliyoruz ki, bu topluluk, aynı devirde ortaya çıkan ve kaderi tamamen reddettiği için ‘kaderiyye’ ismini alan diğer mezhep kadar yaygın olmamış, İslam akaidi üzerinde icra ettiği tesir, berikinin icra ettiği etki derecesine hiç ulaşamamıştır. Bu sebeple biz, hadîs koleksiyonlarında kaderiyyeciliğin reddini konu edinen ‘bab’lar görüyorsak bu, Hz. Peygamberin, akîde bütünlüğünü muhafaza etmek maksadıyla zaman zaman müslümanları uyarmasının tabîî bir neticesinden başka bir şey değildir. Bu uyarma, kaderi reddeden görüşün yayılma istidadı göstermesiyle yakından ilgilidir. Nitekim, ölümünden daha bir asır bile geçmeden, bu mevzudaki münakaşalar şiddetlenmiş ve kaderi (ilahî takdiri) tamamıyla reddeden mezhepler ortaya çıkmıştır...³

Bu tespitlerin/bilgilerin ışığında, üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı üç rivayetin açıklamasına geçebiliriz.

A. Birinci Rivayet: Kitabetin Sebkatı

Abdullah b. Mes’ud’dan: “*Rasulullah şöyle buyurdu: Bir kimse, annesinin karnında kırk gün kaldıktan sonra ‘alaka’ haline gelir, sonra et ve kemik teşekkül eder. Bundan sonra Allah bir melek gönderir. (Doğacak olan hakkında) bu meleğe (yazması için) şu dört emir verilmiştir: Rızka, eceli, ameli, asi mi yoksa mutî mi olacağı.*

Allah’a kasem olsun ki, içinizden biri veya bir kimse, cehennem ehlinin işini (amele ehli’n-nar) işler, öyle ki, cehenneme girmesine bir kulaçlık (gibi kısa) bir mesafe kalır; fakat ‘kitap’ öne geçer, cennet ehline yaraşır bir amel işler ve cennete girer. Bir başkası, cennet ehlinin işini (amele ehli’l-cenne) işler; cennete girmesine bir kulaçlık (gibi kısa) bir mesafe kalır; fakat ‘kitap’ öne geçer ve bu kimse, cehennem ehlinin amelini işleyerek cehenneme girer.”⁴

Bu rivayetle ilgili tartışmaların daha çok ikinci kısım üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Ancak burada, kısa da olsa birinci bölümde vurgulanan hususlara da değinmenin yararlı olacağını düşünüyoruz:

i.a. Öncelikli olarak burada hatırlanması gereken nokta şudur ki, bu hadis, vukû bulacak olan her şeyin önceden bilinip ilahî bir kitapta tespit edil-

³ Koçyiğit, *age.*, s.157. Bu çerçevede yapılmış yorumlar için bkz., Beyazîzâde, Kemaluddin Ahmed, *İşarâtü'l-Meram Min İbarâtı'l-İmâm*, Daru'l-Kitabi'l-İslamî, İstanbul 1949. s. 274-279.

⁴ Buhârî, Kader 1; Müslim, Kader 1.

diğini bildiren ayetlerin⁵ vurgularıyla örtüşen bir muhtevaya sahiptir.⁶ Bu hatırlatmadan sonra, şimdi ilgili kısmın yorumuna geçebiliriz.

Burada anlaşılması ve kabullenilmesi noktasında güçlük çekilen husus, gönderilen meleğe, doğacak olanın kaderinde olanların yazılmasının emredilmesidir. Hatırlayacak olursak, ilmî planda tespiti yapılan takdirler bir kitapta yazılır. Kur'an'da, bu Kitab'a 'imam-ı mübîn'⁷ ve 'kitab-ı mübîn'⁸ gibi adlar verilir. Ayrıca Kur'an'da başımıza gelecek olan her şeyin bu kitap'ta kaydedilmiş olduğu⁹ ve onda yazılmadık bir şeyin bırakılmadığı anlatılır.¹⁰ Bu, 'ana/esas kitap'tır ve kendinde yazılı olan şeylerde bir değiştirme olmaz.¹¹

⁵ Yani 'kitabın sebkât etmesi' şeklindeki ifadeler yalnızca hadislerde değil, Kur'an'da da geçmektedir. Bkz., Enfal, 8/68; Yunus, 10/19; Hud, 11/40, 110; Muminûn, 23/27.

⁶ Nitekim, Ebu'l-Hasen el-Eşârî, *el-İbane* isimli eserinde bu hadisleri Kur'an'ın da teyid ettiğini bildirerek ilgili ayetleri bir bir zikreder. Bkz., Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *el-İbane an Usûli'd-Diyane*, Mektebetu Dar'ı-Beyan, Beyrut 1981, s.167-172.

⁷ Bkz., Yasin, 36/12.

⁸ Bkz., En'am, 6/59.

⁹ Bkz., Tevbe, 9/51; Hadid, 57/22.

¹⁰ Bkz., En'am, 6/38. Bu çerçevede bir hususa temas etmemiz yararlı olacaktır. Mesela bir insan, zihninde olan herhangi bir plan/program veya bilgiyi unutmamak için onu bir kağıda/levhaya dökme lüzumu görür. Allah için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Yani O unutmaz ve karıştırmaz, dolayısıyla böyle bir kayda O'nun ihtiyacı olmaz. Bu gerçekten hareketle 'ilm-i ilahide olan malumatın/programın lehv-i mahfuza kaydolanmasının hikmeti ne olabilir?' şeklinde bir soru akla gelebilir. Kemalüddin Beyazîzâde, bunun, meleklerin ıtılâna yönelik olduğunu belirtir. Bu mahfuz levha sayesinde melekler, methe veya zemme müstehak hale gelecek olanların hal ve mertebelerine önceden muttali olmuş bulunurlar. Görevli meleklerin insanların iradeleleri ile kazanmakta oldukları fiilleri kaydetmeleri ise sonradan olur. Böylece bizzat takip ederek yaptıkları bu kaydın, levh-i mahfuzdaki malumatı teyit ettiklerini görürler. Bu da Allah'a olan imanlarının artmasına/derinleşmesine vesile olur. Allah'ın ilminin yanılmaz yüceliğini ve insanlara asla zulmetmediğini görürler; insan kendi iradesiyle zaman şeridinde neleri yapacaksa, sadece onların levh-i mahfuza yazılmış olduğunu görürler. Bu da onların imanlarının derinleşmesine sebep olur. (Bkz., Beyazîzâde, *İşarâtü'l-Merâm*, s. 279)

¹¹ Kelamcıları derinlemesine meşgul eden konulardan birisi de lehv-i mahfuzda kayıtlı olan bilgilerin değişip değişmeyeceği meselesidir. Genel olarak Maturîdî mektebinin temsilcileri bunun değişebileceğini, Eş'arî ekolünün müntesipleri ise böyle bir şeyin olamayacağını söylerler. Bu farklı mülahazalar daha çok 'saadet ve şekavet' meselesini konu edinen hadislerin izahı bağlamında oluşur. (Birincisi için bkz. Neseî, *Bahrü'l-Kelâm*, s. 81, Beyazîzâde, *İşarâtü'l-Merâm*, s. 283. İkincisi için bkz. Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr Beyrut 1990, XXXI, 202). Ancak unutulmamalıdır ki bu iki mühim ekol arasındaki ihtilaf lafzîdir. Eş'arîler olaya Allah'ın asla değişmeyecek olan ilmi/bilgisi açısından baktıkları için bu sonuca varmışlardır. Bu cümleden olarak, onlar Kur'an'da söz konusu edilen isbat ve mahvı (yazma/yaratma ve silmeleri), Allah'ın ilminde ve (bu ilme göre yazılmış olan) takdirin bizzat içinde görürler. Bir diğer ifadeyle Eş'arîler, Allah'ın, 'ilminde/takdirinde mahvı söz konusu olanları, sildiğini/değiştirdiğini' dile getirirler.

Kelam alimlerinin, İlahî İlm'in mahlukatla alakalı bir ünvanı olarak gördükleri levh-i mahfuz¹², 'ana kitap'tır.¹³ Melekler tarafından bu kitap esas alınarak istinsahlar yapılmakta ve başka levhalara, defter ve kitaplara yansıtılmalar olmakta, misaller çıkarılmaktadır. Başka bir ifadeyle, ana kitaptan alınan fihrist halindeki nüshalar, kopyalar halinde küçük defterlerde istinsah edilir. Tabirlerin el verdiği ölçüde bir benzetme yapacak olursak: Nasıl ki, nüfus dairesinde bir ana kütük bulunur; bu kütükten her bir insan için -cebine koysun veya boynuna assın diye- örnek bir nüsha çıkartılır, işte bunun gibi, her insanın hayatı boyunca yapıp edeceği her şey 'ana Kitap'tan çoğaltılarak boynuna asılır. Keyfiyeti bizce meçhul olan bu kitabetin/yazının mahiyet ve muhtevasının bizim tarafımızdan bilinebilmesi mümkün değildir, bu mutlak anlamda Allah'ın, belli bir ölçüde ise onu yazan meleklerin malumudur.

Mevzumuzla alakalı bu hadîsi Kur'an'dan destekleyen ayet de vardır: *"Her insanın tâirini (yazısını) boynuna bağladık. Onun için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap (yaptıklarının kayıtlı/yazılı olduğu bir kitap) çıkarırız."*¹⁴ İnsanların boyunlarına takılan bu kitapla, kiramen katibin meleklerinin insanları birebir takip ederek yazdıkları kitap arasında bir fark olmayacaktır, zira boyna asılı bu bilgiler 'ana kitap'tan alınmıştır.

Şimdi hadîste melek tarafından yazıldığı haber verilen hususlar üzerinde duralım. Birincisi, 'rızık' meselesi.¹⁵ Biz insanlar, Allah'ın, bizim için takdir

Maturîdîler gelince, öyle anlaşıyor ki onlar, meseleye Allah'ın -ilim, is'ad ve işkâ gibi- sıfatları açısından değil, kulun imtihan sürecinde değişebilen sıfatları zaviyesinden bakıyorlar. Yani Maturîdîler, 'kişinin, zaman şeridinde değişebilen hayat safahatının levh-i mahfuzda bir hepsinin yer almış olması' açısından meseleye yaklaşıyorlar. Sözelimi dinsiz olarak yaşayan bir kimse sonradan dine girebiliyor. İşte bu değişimin, keyfiyeti bizce meçhul o mahfuz levhada olduğu gibi kaydedilmiştir. Bu anlamda levh-i mahfuzda bir değişiklik söz konusudur. Nitekim Maturîdîye mektebine ait bir metni, bir Eş'a'î kelamcısı olarak şerheden Taftazânî bu minvalde bir yorum getirir. (Bkz. Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid*, (Kestelli Haşiyesi ile birlikte) Salah Bilici Kitabevi, İst. tsz.,s. 164.

¹² Mesela bkz., Maturîdî, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, (tahkik ve takdim.: Fethullah Hulehf, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul 1979, s.282.

¹³ Bu ifadenin karşılığı olarak Kur'an'da *"..İndehu Ummu'l-Kitab"* tabirini görürüz. (Ra'd, 13/39)

¹⁴ İsrâ, 17/13. Buradaki 'tâir' kelimesinin yazıyla alakalı bir husus olduğunu, ayetin sonunda yer alan *"Kitaben menşûren"* ifadesinden anlıyoruz.

¹⁵ Kur'an *"yeryüzünde yürüten hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a ait olmasın"* (Hud 11/6) buyurarak, bütün varlıkların rızıkını verenin Allah olduğunu ilan eder. Sünnî Kelamcılar, 'insanın yediği şey, ister helal, ister haram olsun, onun rızıkıdır' demişlerdir. Mutezile'ye göre ise, haram, rızık değildir. Bu ihtilafın sebebi, 'rızık'ın farklı tariflerinden kaynaklanmaktadır. Ehl-i sünnet'e göre, rızık 'canlının kendisiyle beslendiği şey' olarak tarif edilirken, bu, Mutezilede 'kendisinden yararlanmanın yasak olmadığı şey' veya 'malikin, mülkiyeti altında bulundurup yediği şeydir' şeklinde tarif edilir. Ehl-i sünnet, haram olan bir şeyin de rızık cümlesinden olduğunu

ettiği rızıkta, iradelerimizin dikkate alındığını pratik hayatımızda bizzat tecrübe ederiz. Bununla birlikte Mâlikü'l-mülk olan Allah'ın dilediği kulunu dilediği şekilde ekstra bir lütufla rızıklandırması da söz konusudur.¹⁶ İmdi bu hadiste, ister birinci şekliyle ister ikinci şekliyle olsun, Cenab-ı Hakkın kulunun rızıkıyla alakalı bir durumu önceden bildiği hal üzere takdiri söz konusudur ki bu ifadeler, Kur'an'ın ayetleriyle asla çelişmez.¹⁷

Ecelimizle alakalı yapılmış olan takdirde de, durum bundan farklı değildir. Bu, Kur'an'da da aynen mevcuttur: “*Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen azaltılması da mutlaka bir Kitap'ta kayıtlıdır.*”¹⁸ Bu ve benzeri ayetler, insan ömrünün levh-i mahfuzda takdir edilmiş olduğunu göstermektedir. Ancak bu ayetlerden, hiçbir zaman, insan iradesinin nazara alınmadığı sonucu çıkmaz.

Sorumluluklarımızın bir anlam ifade edebilmesi için, bu mevzuda -umuma teşmil etmemek kaydıyla- şu cümlelerin rahatlıkla telaffuz edilebilmesi kanaatindeyiz: ‘Allah, insanların hayat süresini onların iradeleriyle atmış olduğu adımları da dikkate alarak takdir etmiştir.’ Buna göre, kullanmış olduğu zararlı/zehirli bir madde sebebiyle, ölümüne sebebiyet veren birisi, Allah isteyip yazdığı için o şekilde ölmüş değildir, Allah ezeli ilmiyle (zaman üstü kuşatıcı ilmiyle), onun ne şekilde hareket edeceğini bildiği için ona o kadar ömür tayin etmiştir.

Kuşak/nesil bazında, insanların ömür sürelerinin (ecellerinin) takdirinde de, onların dikkat ve ihmallerinin Allah tarafından dikkate alındığını söyleyebiliriz.

Dünya hayatının başlangıcında bin yıla yakın¹⁹ bir süre yaşayan insanların, ömür sürelerinin gittikçe kısaldığı görülmektedir. Bu durum, insanların atmış olduğu yanlış adımlarla yakından ilgilidir. Zira insanlar kendi elleriyle tabiî/naturel ortamlarını -ekolojik dengenin bozulmasına sebep olacak şekilde- yaşanmaz hale getirmektedirler. Bu durumu ezeli/kuşatıcı ilmiyle -bize göre- önceden bilen Allah ‘onların ömürlerini, yapıp ettiklerine uygun olarak- evvelki nesle nispetle kısa takdir etmiştir.

söylerken şu noktaya önemle vurgu yapmıştır: Kul, hırsı ve nefsanî arzuları sebebiyle, rızık helal olmayan yoldan arayınca, yüce Allah da onu kendisine o yoldan verir, fakat yanlış tercihi ve ilahî emre muhalefeti yüzünden cezalandırılır. (Bkz., Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s.127-128; Sabunî, Nureddin, *el-Bidaye fi Usuliddin*, ts., ys., s. 75,76.)

¹⁶ Bu hususla alakalı Kur'an'da bir çok ayet vardır: “*Muhakkak ki Allah, dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır.*” Bakara 2/212. Keza bkz., Al-i İmran 3/37; Nur 24/38; Şura 42/19.

¹⁷ Bkz., Hadid 57/22-23.

¹⁸ Fâtır 35/11.

¹⁹ Mesela Kur'an'dan öğrendiğimize göre, Hz. Nuh (a.s.) 950 yıl yaşamıştır.

Bütün bunlarla birlikte, Cenab-ı Hakk'ın, herhangi bir kulunun ömrü süresini, -iradesiyle atmış olduğu adımları nazara almadan- doğrudan belirlemesi de tamamıyla O'nun takdirine ait bir husustur.²⁰ Bu noktada, O'na karşı 'hak iddia etme' hakkımız yoktur. Zira, Allah'a önceden vermiş olduğumuz bir şeyimiz söz konusu değildir ki, O'na karşı 'hak iddia etme' hakkımız bulunsun.

Her ne şekilde olursa olsun, *"her ümmetin bir eceli vardır, ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de bir an geri gidebilirler"*²¹; *"Allah, eceli geldiğinde hiçbir kimse için erteleme yapmaz"*²² ayetlerinin delaletince, levh-i mahfuzdaki kayıt açısından ecelin hiçbir şekilde değişmeyeceği görülmektedir.²³ Kısaca, hayatımızın süresi ve ne şekilde noktalanacağı önceden, gerek imam-ı mübinde (ana kitapta), gerekse melek tarafından, ondan istinsah edilerek yazılan hususi kitapta tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, sıla-i rahmin, ömrü uzatacağını ifade eden rivayete de açıklık getirmemiz gerekmektedir: *"Kim ki rızkının bereketlenmesi, ömrünün geri kalan kısmının uzaması kendisini sevindirirse, o kimse sıla-i rahim etsin"*²⁴ Bu hadis ile verilmek istenen mesaj, 'ömrün bereketlenmesi' şeklinde değerlendirilebileceği gibi, İmam Maturudî'nin bakış açısıyla şöyle de yorumlanabilir:

²⁰ Gerek iradesiyle hayatını yönlendirebilecek yaşta olmayan birisinin (bir çocuğun) ölümünü, gerekse hiçbir ihmali olmaksızın herhangi bir şekilde hayatını kaybeden birisinin ölümünü, ancak böyle bir takdirle izah edebiliriz. Bu türden ölümler, doğrudan ilgili şahsın kendi kaderiyle alakalı olduğu gibi, yakınlarının imtihan edilmesiyle de yakından ilgilidir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulur: *"Biz mutlaka sizi biraz korku ile biraz açlık ile yahut mallara, canlara veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz.."* Bakara, 2/155.

²¹ A'raf, 7/34.

²² Münafikûn, 63/11.

²³ Eğer gelecekte bir gün, bir insanın ömrü genlerine yapılan doğru müdahalelerle uzatılırsa, bu olay, söz konusu kişinin kaderinde tespit edilen sınırı aşmış olduğu anlamına gelmez. Bunun anlamı şudur: Allah bu insanı uzun bir ömürle yaratmıştır; gen haritasına müdahaleyi, o insanın ömrünün uzun olarak tayin edilmesine vesile kılmıştır. Kısaca, bir insan, tıbbî imkanlar vasıtasıyla 200 sene yaşamış olsa da, bu, Allah'ın onun için önceden takdir ettiği yaştan başka bir şey değildir. Allah ezelde ne yapılacağını bildiği için o insana ona göre bir yaş takdir etmiştir. Yani, Allah'ın ilmi, sebep ve müsebbebe (sebeple ilişkili olarak meydana gelen neticeye) birden bakar. Bu husus iyi anlaşıldığı takdirde kaderle ilgili bir çok soru da kendiliğinden halledilmiş olacaktır. Mesela 'birini öldürmeye karar veren bir insan, tam öldüreceği sırada öldürmekten vazgeçse, onun ecelini değiştirmiş olur mu?' şeklindeki bir soruya gerek kalmayacaktır. Çünkü Allah'ın mutlak ilmi bütün zamanları birden içine almaktadır. Dolayısıyla o şahsın öldürmekten vazgeçeceği, Cenab-ı Hakk'ın ilminin dışında değildir. Bu itibarla da Allah, öldürülmesinden vazgeçilen şahsın ecelini son duruma göre tayin etmiştir. Şu halde, öldürmekten vazgeçen kimsenin bununla öldürmeye niyet ettiği kimsenin ecelini uzattığı söylenemeyeceği gibi, öldürdüğü takdirde Allah'ın tayin ettiği ömrü kısalttığı da söylenemez.

²⁴ Buharî, Edeb 12; Müslim, Birr 20.

Allah (cc.) ezelde o kişinin sıla-i rahim yapacağını bildiği için ömrünü uzun takdir etmiştir.²⁵

Meleğe yazması emredilen diğer iki şey ise, insanın ameli ve hayatının ne şekilde noktalanacağı ile ilgilidir. İnsanın işleyeceği amellerin ve netice itibariyle cennetlik mi, yoksa cehennemlik mi olacağının önceden tespit edilerek kaydedilmesi de, ezelde, insan iradesinin nazara alınarak yapılmış olduğu bir takdirdir. Özetle ifade edecek olursak, kul iradesiyle sonradan/zaman şeridinde 'ne yapacaksa' gerek ana kitapta gerekse kula ait özel sayfada/kitapta sadece o yazılmıştır.

i.b. Bu rivayetle alakalı olarak itirazların yoğunlaştığı noktanın, hususiyle hadisin son kısmını teşkil eden ifadelerin olduğu görülmektedir.

Biz, Hz. Peygamber'in (s.a.s), bu sözleriyle umumî olmayan, istisnaî, bir durumu (veya durumları) dile getirdiğini düşünmekteyiz. Zira gerek Kur'an'ın gerekse hadîslerin bize verdiği mesaj, hayatının büyük kısmını iyilik, doğruluk kulvarında sürdürenlerin cennete, kötülük kulvarında geçirenlerin ise cehenneme varacağı, şeklindedir.²⁶ Bu hadîste iki nokta vurgulanmaktadır. Şimdi birinci durum için söz konusu olan ifadeyi hatırlayalım: *İçinizden biri veya bir kimse, cehennem ehlinin işini (amele ehli'n-nar) işler, öyle ki, cehenneme girmesine bir kulaçlık (gibi kısa) bir mesafe kalır; fakat 'kitap' öne geçer, cennet ehline yaraşır bir amel işler ve cennete girer.*

Burada 'insan fiilleriyle alakalı takdirlerin, onun iradesinin dikkate alınarak yapılmış bulunduğu' hususunun hatırdta tutulmasını isteyerek, bir noktaya dikkat çekmeye çalışacağız.

Biz bir insanın durum ve akıbetiyle alakalı bir karar verirken, bunu, onun zahirdeki pozisyonuna/durumuna bakarak yaparız, bu itibarla da bizim yanılabilmemiz mümkündür. Ancak, geçmiş-geleceği bir 'an' gibi görüp seyreten Allah²⁷, o insanın iç/gerçek yüzünü bildiği için, akıbetinin nasıl noktalanacağı hususundaki tespitini ona göre yapar.

²⁵ Maturudî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 281. Keza bkz., Sabunî, *el-Bidaye fi Usûliddin*, s. 77.

²⁶ Bkz., İnfitar, 82/13-14.

²⁷ Bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi için ilm-i ilahî üzerinde durmamız gerekecektir: Geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde değişen zamanın akışı, Allah için mutlak, kendine has tek bir an, tek bir şimdi ve durumdan ibarettir. Esasında Allah hakkında 'an, şimdi ve durum' gibi zaman kavramını çağrıştıracak şeyleri kullanılmasının sebebi bu hususu ifade edecek başka bir kelimenin bulunamaması ve konunun anlaşılmasının ancak böyle mümkün olmasıdır. Allah için geçmiş, şimdi ve gelecek ayrımı yapılamayacağına, O zamandan münezzehe bulunduğuna göre, ezeli olması O'nun zaman üstü ve zaman ötesi olması demektir.. Bu ise üç zaman diliminin O'nun için bir ve aynı olması anlamına gelir. Böyle düşünüldüğünde, Allah insanların davranışlarını önceden değil, zaman üstülükte kendine has bir ezeli an ve şimdide bilmektedir. (Daha geniş bilgi için

Bu noktanın daha iyi anlaşılabilmesi için somut bir misal üzerinde duralım: Kötülüklerin rağbet gördüğü bir çevrede imkan ve şöhret sahibi iyi niyetli bir insan düşünelim; bu insan, kalben iyiliği ve iyilerin yanında olmayı arzuluyor ve de kötülüklerden vicdanen rahatsız oluyor, ancak çepeçevre kuşatılmış olduğu böyle bir çemberi de bir türlü aşmağa muvaffak olamıyor. Tabir caizse, eğri ve kaygan bir zeminde düz yürümeye çalışıyor, bir türlü başaramıyor. Derken, günahlarıyla cehenneme müstehak hale getirdiği hayatının bir noktasında, -içinde muhafaza edebildiği iyi niyetine bir mükafat olarak- doğrudan veya birisinin vesilesiyle ilahî bir lütfâ/yardıma mazhar oluyor; derken vicdanından yükselen sese kulak vermeye muvaffak oluyor. Geri kalan ömrünü cennet ehline yaraşır bir şekilde geçirmeye çalışıyor ve böylece ebediyyen bedbaht olmaktan kurtuluyor.

İşte, ezeli ilmiyle kulunun bu halini bilen Allah, onun akıbetiyle ilgili takdirini/tespitini, buna göre yapıyor. Bu cümleden olarak diyebiliriz ki, burada 'kitabetin/yazının öne geçmesi' şeklindeki cümle, söz konusu kişinin hayatının, Allah'ın ezelde bilip kaydetmiş olduğu hale uygun olarak son bulmasını ifade eden bir açıklamadır.²⁸ Bir diğer ifadeyle, bu açıklama, söz konusu kişinin akıbetiyle ilgili olarak 'Allah'ın ezeli/kuşatıcı ilmiyle yapmış olduğu tespitin doğruluğunun öne çıkmış/geçmiş olmasını' bildiren bir vurgudur.

Meselenin hadiste dile getirilen diğer tarafına gelince: *Bir başkası, cennet ehlinin işini (amele ehli'l-cenne) işler; cennete girmesine bir kulaçlık (gibi kısa) bir mesafe kalır; fakat 'kitap' öne geçer ve bu kimse, cehennem ehlinin amelini işleyerek cehenneme girer.* Dikkat edilirse burada açıkça 'mümin' ifadesi geçmiyor, bu kişi veya kişilere 'cennet ehlinin işini işler' cümlesiyle dikkat çekiliyor. Bize göre -birazdan serdedeceğimiz delilden de anlaşılacağı üzere- bu ifadenin muhatapları başta münafıklar olmak üzere kalbine/kafasına imanın oturmadağı kişilerdir. Diğer bir ifadeyle bunlar, dilleriyle veya bir kısım fiilleriyle inanmış olduklarını göstermiş oldukları halde, vahyî gerçekleri kalben benimsememiş, hazmedememiş kimselerdir.

Hakkıyla Allah'a teslim olmamışların din ve inanç anlayışına, insanların teveccühünü toplama ve menfaat duygusu gibi unsurlar hakimdir; böylelerinin dinde sebatı yoktur, onları geçici olarak dine bağlayan husus, daha çok bu türden mülahazalardır. Böyle birisi gerek gördüğünde üşenerek de olsa namaz

bkz., A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s.183-184)

²⁸ Şunu da hemen burada ifade etmiş olalım ki, kulda, Allah'ın yardımını celbetmeye davetiye olabilecek herhangi bir niyet, iradî gayret olmasa da, Allah'ın kulunu o durumdan sebepsiz olarak kurtarması da mümkündür; zira O Mâlikü'l-mülktür, mülkünde dilediği gibi tasarruf eder.

kılmaktan²⁹, kendini duyurmak/göstermek için bir kısım malî yardımlardan da geri durmaz.³⁰ Yani o, insanlara görünen şekliyle cennet ehline yaraşan ameli (*amele ehli'l-cenne*) işler. Öyle ki, o, dışarıdan bakıldığında kendisi için rahatlıkla, 'bu cennete ehil bir kuldur' denilebilecek bir görüntü içindedir. Ancak, bu insan, bakarsınız ki, bir anda, ayıklayıcı bir imtihanla saf değiştirmiş ve içlerinde bulunduğu müminlere sırtını dönmüştür ve böylece ebediyyen kaybedenlerden olmuştur.

Hadisteki söz konusu ifadeyi ancak bu şekilde yorumlayabiliriz. Yoksa, dosdoğru bir yolda halisane yürüyen bir kulun sırf aleyhinde yazılmış olan bir yazıdan dolayı sapmış olması düşünülemez. Cenab-ı Hakk'ın kullarını burada cebren saptırması söz konusu olmaz. Zira, O kendisini bize, kullarına asla zulmetmeyen³¹ ve de onların küfrüne razı olmayan³² bir varlık olarak tanıtmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, burada, Hz. Peygamber sanki şöyle demektedir: İç yüzünü bilmediğiniz için, sadece zahirden yaptıklarına bakarak 'bu cennete ehil bir insandır' diye düşündükleriniz arasında dolaşan öylesi kişiler vardır ki, onların gerçek yüzünü sadece Allah bilmektedir; bu itibarla da Allah, öylesi insanların hayatlarının ne şekilde noktalanacağını, sizin düşündüğünüz/zannettiğiniz şekliyle değil, ezelden kendi bildiği şekliyle kaydetmiştir.

İlgili delil: Bu nebevî beyanla kastedilenlerin, münafık ruhlu insanlar olduğunu bize bildiren önemli bir delile sahip bulunmaktayız.

Buharî'nin Sahih'inde geçtiği üzere, Hayber'de Hz. Peygamberin yanında savaştıktan sonra yere düşen Kuzman adlı bir münafık için etrafındakilerin onun için 'cennetliktir' dediği bir anda Hz. Peygamber onun 'cehennemlik' olduğunu bildirmiştir. Görünürde o, müslümanlarla beraber onların davası için kavga veren birisiydi, ama, o bu savaşta i'la-i kelimetullah için bulunmuyordu, bulunuş sebebi sadece şahsı ve mensubu olduğu kabilenin itibarıydı. Bu kişi ağır bir şekilde yaralandığında ölümünün çabuklaşmasını isteyerek, kendisini, kılıcıyla öldürmüştü, yani, intihar yolunu seçmişti. Bu olay üzerine Hz. Peygamber –ele aldığımız hadisin ifadeleriyle örtüşür bir tarzda- şöyle buyurmuştu:

"(İnsanlar arasında) öylesi kişi(ler) vardır ki, o, insanlara görünen şekliyle (fi ma yebdû linnas) cennet ehline yaraşan işler yapar; halbuki o cehennemliklerdendir. (Yine insanlar içinde) öylesi kişi(ler) de vardır ki, insanla-

²⁹ Bkz., Nisa, 4/142.

³⁰ Bkz., Nisa, 4/38.

³¹ Al-i İmran, 3/182; Enfal, 8/51; Hacc, 22/10; Fussilet, 41/46; Kâf, 50/29.

³² Zümer, 39/7.

ra görünen şekliyle, cehennemliklere ait işler yapar, halbuki o, cennetliklerdendir."³³

Dikkat edilirse burada bir münafıktan "*o, insanlara görünen şekliyle (fi ma yebdû linna) cennet ehline yaraşan işler yapar*" şeklindeki bir cümle ile söz edilmektedir. İşte buradan hareketle biz, burada bahis konusu olan kişinin bir münafık olduğu hükmüne varıyoruz.

Özetle ifade edecek olursak, rivayetin bu son kısmının muhatapları münafıklar ve münafık karakterli tiplerdir. Ancak bu nebevî beyanla inananlara da, her zaman teyakkuzda olmaları ve akıbetlerinden asla emin olmamaları gerektiği mesajının verildiği de unutulmamalıdır.

B. İkinci Rivayet: Hz. Musa'nın Hz. Adem ile Buluşması

Ebu Hureyre'den: "*Adem (a.s.) ile Mûsa arasında şöyle bir ihticac (birbirlerine karşı delil getirdikleri bir konuşma) cereyan etti. Mûsa ona 'ey Adem sen ki bizim babamızsın, bizi haybette bıraktın ve cenetten çıkarttın' dedi. Adem de 'sen ki Allah'ın, kelimasına mazhar kılıp seçtiği ve kitap verdiği Mûsa'sın. Sen, Allah'ın, yaratmadan kırk sene önce takdir ettiği bir şey hususunda mı beni kınıyorsun?'*"(Bu olayı aktardıktan sonra) Hz. Peygamber şöyle dedi: *Adem deliliyle Musa'ya üstün geldi.*"³⁴

Bu rivayette, yaşadığımız alemin dışında farklı bir alemde/boyutta karşılaşan iki peygamber arasında geçen bir muhavere/diyalog söz konusu edilmektedir.³⁵

Hz. Adem'in Hz. Musa'ya galebe çalması hususu selef tarafından bir hayli izah ve yoruma tabi tutulmuştur. Söylenenler maddeler halinde şöyle hülasa edilebilir: i. Hz. Adem, Hz. Musa'nın babası olduğu için galebe Adem'e verildi. ii. Adem ile Musa ayrı şeriatların sahibidir; birine göre suç olan diğerine göre suç olmayabilir, onun için Adem galebe çalmıştır. iii. Cennet teklif yeri değildir, dünya ise teklif yeridir; Hz. Adem cennette mükellef değildi, halbuki Hz. Musa dünyaya ait bir prensiple konuştu, bunun için de Hz. Adem galip

³³ Buharî, Kitabu'l-Meğazî 40.

³⁴ Buharî, Kader 11, Enbiya 31, Tevhid 37. Müslim'in Sahih'inde bu hadise daha tafsilatlı ifadelerle anlatılır. Bkz., Müslim, Kader 13-15.

³⁵ Çağın hâkim kültürünün (maddeci düşüncesinin) etkisi altında bir kısım mütereddit ve mütehayyir zevatın bu konuda zihnen çektikleri bir sıkıntı da karşılaşmanın/buluşmanın mahalli konusunda olmaktadır. Ma'lesef bugün, 'burası nereseymiş, nasıl bir yermiş' şeklinde itirazlar ileri sürülebilmektedir. Cevap: Bu konuşma ölen herkesin diriliş gününe kadar bekletildiği berzah aleminde olabileceği, bilemeyeceğimiz daha farklı bir boyutta da gerçekleşmiş olabilir.

kabul edildi. iii. Hz. Adem hayır ve şerrin Allah'tan olduğunu anlatmak istemiş olması hasebiyle galip sayıldı.³⁶

Yorumuyla alakalı birçok şey söylenen bu rivayette iki nokta dikkattimizi çekmektedir: Birincisi, bu hadisteki ifadelerin bize, -ilgili pek çok hadiste de vurgulandığı gibi- her şeyin, daha o şeyler olmadan önce yazılmış olduğunu vurguluyor olmasıdır. İkincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.s) burada, Adem'in (a.s.) söyledikleriyle, Mûsa'nın (as) söylediklerinin mukayesesini yapıp ardından da Hz. Adem'in deliliyle üstün geldiğine işaret ediyor olmasıdır.

Bilindiği gibi, kaderde iki yön vardır. Birincisi, her şeyin Cenab-ı Hak tarafından tespit ve takdir edildiği cihettir ki bu, kaderin Allah'a bakan yönüdür. İkincisi ise, insan iradesini ilgilendiren yönüdür.

Bu cümleden olmak üzere diyebiliriz ki Hz. Musa, Hz. Adem'in cennetten çıkarılması hadisesini, kaderin 'insan iradesini ilgilendiren' yönünü esas alarak değerlendirmiş ve düşüncelerini bu açıdan ifade etmişti. Halbuki Hz. Adem meseleye hem Cenab-ı Hak'ın takdiri açısından, hem de kulun iradesi açısından bakarak konuşmuştu.³⁷ Meseleye böyle bakması sebebiyle de bu mevzuda Hz. Adem, Hz. Musa'ya üstün gelmişti. Dikkat edilirse, Hz. Peygamber (s.a.s), "*Fe hacce Âdemu Musâ / Adem deliliyle Musa'ya üstün geldi*" beyanıyla Hz. Musa'nın düşüncesinin yanlış olduğuna değil, belki Hz. Adem'in delilinin daha kapsamlı olduğuna dikkat çekiyordu.

Hz. Adem (a.s.), burada, hakkındaki yazıyı hatırlatmakla işlemiş olduğu günahın vabalını kadere yüklemek istemiyordu. O sadece cennetten çıkarılma işinin gerçekleşmesinde yüce Yaratıcı'nın takdirinin unutulmamasını Hz. Musa'ya hatırlatıyordu. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de Hz. Adem yaratılmazdan önce onun yeryüzüne gönderileceğinin takdir edilmiş bir husus olduğuna dikkat çeken bir ayet vardır: "*Hani Rabbin meleklerle 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dedi.*"³⁸

Toparlayacak olursak; Hz. Adem'in cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilmesi, ilahî takdirde var olan bir durumdu. Şu kadar ki bu işlem (takdirin kazası), işlenen günah vesilesiyle gerçekleştirilmişti. Evet, Hz. Adem'in işlemiş olduğu fiili, yalnızca onun cüz'î iradesi açısından izah etmek mümkün değildir. Çünkü bunun arkasında insanlığın yeryüzüne inşi ve buna bağlı olarak da

³⁶ Bkz., Nevevî, *Sahihü Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1972, XVI, 200-3.

³⁷ Hz. Adem'in olayı kendi iradesi açısından da değerlendirdiğini Kur'an'dan öğreniyoruz. O meselenin kendisini ilgilendiren yönünü hiç unutmuyor ve ciddi bir arzuyla hep Allah'tan bağışlanmasını diliyordu: "*Ey Rabimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, ziyan edenlerden oluruz.*" A'raf, 7/23.

³⁸ Bakara, 2/30.

onlara kitapların ve peygamberlerin gönderilmesi gibi önceden takdir edilmiş küllî maksatlar söz konusudur. Eğer bu böyle kabul edilmezse, Allah'ın zuhura göre gelişi güzel hareket ettiğini kabul etmemiz gerekecektir ki, O'nun hakkında böyle bir şey düşünemeyiz.

Hasılı, insanlığın yer yüzüne adım atması, çoğalması ve arkasından ilahî emir ve hükümlere muhatap olma gibi neticeleri ihtiva eden böyle bir fiili, ilahî takdirden bağımsız olarak yalnızca Hz. Adem'in cüz'î iradesiyle işlemiş olduğu bir fiile bina ederek izah etmek zordur. Bunun içindir ki, olayı anlatan Hz. Peygamber (s.a.s), Adem'in (a.s.) delilinin ağırlığına dikkat çekmiştir.

Üçüncü Rivayet: Herşeyin Önceden Bilinip Yazılması

Ali b. Ebî Talib'den (r.a.): *"Bakî' mezarlığında bir cenazede idik. Nebî de (s.a.s) oraya geldi ve bir yere oturdu. Biz de etrafında bulunuyorduk. (Hz. Peygamber) elindeki bir sopayı yere vurarak başını kaldırdı ve şöyle dedi: İçinizde hiçbir kişi yoktur ki, cennet veya cehennemdeki yeri yazılmış olmasın. Topluluktan bir zat şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi, (bu durumda da) ameli terk etmeyelim mi?' Rasulullah şu cevabı verdi: Amel ediniz (bilmediğiniz kadere değil, siz, sizden istenilen ameli yapmaya bakınız) Herkese, yaratılmış olduğu şey için imkan verilmiştir. Sonra Rasulullah şu ayetlerini okudu: Kim (varını Allah yolunda) harcar/verir ve sakınırsa ve de hüsnâyı (dinin güzel gördüğünü) tasdik ederse, biz ona, en kolay yolu hazırlarız. Kim de cimrilik eder ve (Allah'a karşı) müstağni davranır, hüsnâyı yalanlarsa, biz de onu çetin bir yola zorlarız.* (Leyl, 5-10) ³⁹

Evvela, Hz. Peygamber bu beyanıyla kader açısından bir gerçeği dile getiriyor: Herkesin akıbeti, Allah tarafından önceden bilinmektedir ve kayıt altına alınmıştır. Bu ise, gerek Kur'an'ın, gerekse kaderle alakalı diğer hadislerin vurguladığı bir husustur.

Bu hadisin, bize vermek istediği en önemli mesaj ise şudur: İslam'da 'kader' vardır, ama 'kadercilik/fatalizm' yoktur. Zira, burada Hz. Peygamber (s.a.s), bir taraftan 'kaderin/yazının' varlığını önemle dile getiriyor, diğer taraftan da müminlere, kadere sarılarak ameli terk etmelerinin (kaderciliğin) doğru olmadığını, 'İ'melû: Amel ediniz' beyanıyla ihtar ediyor.

Söz konusu bu ifadelerinin ardından Hz. Peygamber'in Leyl suresinin mezkur ayetlerini okuması dikkat çekicidir. Kanaatimizce burada verilmek istenen mesaj şuydu: Siz, ne olduğunu asla bilmediğiniz 'yazı'ya değil, sadece, size bildirilen hususları yerine getirmeye bakınız. Ve de şundan emin olun ki herkese yürümekte olduğu yol kolaylaştırılmıştır; onun için bir imkan verilmiştir; bu imkanı hayır (i'ta-ittika-tasdik-i hüsnâ) çizgisinde kullanmak isteyenler

³⁹ Buharî, Kader 4; Müslim, Kader 6-8.

cennete ehil hale; şer (buhl- istiğna- tekzîb-i hüsnâ) çizgisinde kullanmak isteyenler de, cehenneme müstehak hale gelirler.

Bu rivayetle ilgili olarak akla şöyle bir soru gelebilir: Neticenin yazılmış/bitmiş olması cihetiyle, bu, bizi belli bir sonuca mecbur kılıcı bir durum değil midir? Burada bir cebir söz konusu değildir. Şu kadar ki Allah tarafından haber verilen sonuçların O'nun yanılmaz ve şaşırılmaz ilmine ters bir şekilde vuku bulması düşünülemez. Bu itibarla da, 'Allahu Tealâ'nın, kulun yapacaklarını bildiği (ve bu bilme üzerine) takdir ettiği şeylerin değişmesi mümkün değildir.'⁴⁰

Ancak unutulmamalıdır ki bu takdir, ilahî bir kurala bağlı olarak yapılmaktadır. Nitekim Allah Rasûlü, Leyl suresinin ilgili ayetlerini dikkatlere arzetmekle, insanın akıbetiyle ilgili takdirin kendi akıl ve iradesinin tercihiyle doğrudan alakalı bir durum olduğunu vurgulamıştır. Şu halde rahatlıkla diyebiliriz ki 'Allah, tercihlerini, i'ta, ittika ve tasdîk-i hüsnâ üzerine yapıp bu çizgi-de sebat edenlerin 'yazı'larını bulundukları hale uygun olarak yazmıştır. Diğer taraftan Allah, tercihlerini, buhl, istiğna ve tekzîb-i hüsnâdan yana yapıp onun üzerinde ısrar edenlerin 'yazı'larını da yürüdükleri yola uygun olarak yazmıştır.'⁴¹ Bunun için de insanların, işlerini ne meydana gelmeden önce, ne de meydana geldikten sonra kadere dayandırarak- mes'uliyetten kurtulmaları mümkün değildir.

Bu hadisin bize sunduğu mesajın ışığında özetle diyebiliriz ki, biz kullar için esas olan, -meçhulümüz olan kadere güvenerek ameli terk etmek değil- bizden yapılması istenen ameli terk etmekten kaçınıp Allah'ın emir ve yasaklarına uymaktır. Bir diğer ifadeyle bize vacip olan, hayra koşup, günahlardan uzak durmaktır. Zira, Kader, bazılarının zannettiği gibi kulluk ve tedbiri lüzumsuz görmeyi gerektirmez. İzmirli İsmail Hakkı'nın da (ö/1946) önemle ifade ettiği gibi, kadere iman vaciptir, fakat onu bir delil olarak ileri sürerek, yapılması gerekeni terk etmek caiz değildir. Bu cümleden olarak, bir insanın, günah işleyip sonra 'kaderim bu imiş' demesi caiz olmadığı gibi, kadere dayanarak sebeplere tevessülü terk etmesi de caiz değildir, çünkü kaderinde ne olduğu, onun meçhulüdür.⁴²

Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği cevabı hatırlatmak yerinde olacaktır: Rasûlullah (sav), bir gün yatsı namazından sonra geceye yakın bir zamanda Hz. Ali'nin yanına varıp onu uykuya hazırlanırken bulunduğu, 'Geceleyin teheccüd namazı kılmaz mısın?' buyurmuştu. Hz. Ali (r.a.) ise, 'Ey Allah'ın Rasûlü, hayatımız Allah'ın elindedir, dilerse verir, dilerse

⁴⁰ Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 202.

⁴¹ Bu çerçevedeki bir yorum için bkz. Beyazîzade, *İşarâtü'l-Meram*, s.286.

⁴² İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, Ankara 1981, s.331.

teslim alır, (yani, Allah bizi uyandırmayı isterse uyandırır.)’ dedi. Rasulullah (sav), bu cevaptan hoşlanmadı ve elini dizine vurarak, insanın cedelciliğine dikkat çeken Kehf suresinin 54. ayetini okudu.⁴³

Hiz. Ömer (r.a.) devrinde meydana gelen bir olay ve buna karşı Hiz. Ömer’in ortaya koyduğu tavır da, bu hususu tenvir edici mahiyettedir. Hırsızın birisi çalmış olduğu şeyle Hiz. Ömer’in huzuruna çıkartılmıştı. Kendisine niçin çaldın? diye sorulunca hırsızın Halife’ye cevabı: ‘Allah öyle takdir ettiğı için’ olmuştu. Bunun üzerine Hiz. Ömer, ‘ona otuz kamçı vurun, sonra da elini kesin’ diye emretti. Elinin kesilmesine ilaveten ayrı bir ceza olarak verilen ‘otuz kamçı vurulması’ nın sebebi sorulunca da Ömer (ra) şu cevabı vermiştir: ‘Hırsızlık yaptığı için eli kesilir; Allah’a karşı yalan söylediğı (yani sorumluluğı Allah’ın takdirine yüklediğı) için de dövölür.’⁴⁴

Gerek Hiz. Peygamber’in (s.a.s) verdiği cevaptan gerekse Hiz. Ömer’in takındığı tavrıdan çıkan mana şudur: İşlenen günah ve sergilenen ihmaller karşısında, kaderi bir delil ve mazeret olarak ileri sürmek, bunların vebalini Allah’a yüklemek olacağından, caiz değildir.

Kısaca, her şeyde Allah’ın kaza ve kaderinin bir hakimiyeti vardır, ancak şu da bilinmelidir ki, kulların ihtiyarî fiilleriyle ilgili kaza ve kaderin cereyan etmesi için, kendi amelleri vasıta kılınmıştır.⁴⁵ Bu itibarla kendi istek ve arzumuzla yaptığımız bir işi, nasıl olduğunu asla bilmediğimiz kadere isnat ettirerek kendimizi mesuliyetten uzak tutmamız, İslam’ın kader anlayışıyla izah edilemez ve de böyle bir yaklaşımın dinin şer’i teklifleriyle bağdaşması mümkün olmaz.

Son olarak kader konusuyla alakalı hadisler bağlamında şunları kaydetmek istiyoruz: Biz, kader mevzuunu konu edinen rivayetlerle alakalı olarak geliştirilen bu türden yorumların tutarlı bir tarafının olmadığı kanaatindeyiz. Özellikle, birinci iddiayla ilgili olarak geliştirilen bu düşünceler üzerinde şarkiyatçıların yaklaşımlarının etkili olduğunu düşünmekteyiz.⁴⁶ Elbette biz burada, Emevîler döneminde ‘kaderle alakalı uydurulmuş hiçbir rivayet söz konusu değildir’ demek istemiyoruz. Bu noktada dikkat çekmek istediğimiz husus şudur. Muteber hadis kitaplarında tahrîc edilmiş sahih rivayetler hususunda dikkatli olunmalı ve şu iki hususun/hükümün birbirine karıştırılmamasına özen gösterilmelidir:

⁴³ Buhari, Teheccüd 5; Tevhid 31; Müslim, Münafikun 28.

⁴⁴ Sabık, Seyyid, *el- Akidetü’l- İslamiyye*, Beyrut, ts, s. 93.

⁴⁵ Bkz., Mustafa Sabri, *Mevkıfu’l- Beşer Tahte Sultani’l- Kader*, Kahire 1352, s.124.

⁴⁶ Mesela bkz., Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekköl Devri*, (Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara 1987, s.99-107.

I. hüküm: Siyasî otorite, sorumluluktan kurtulma ve iktidarlarının meşruiyetini temin için bu hadisleri uydurmuşlardır.

II. hüküm: Siyasî otoriteyi ellerinde bulunduranların bazıları, ilahî takdire dikaat çeken hadisleri istismar etmişlerdir.

Bizce, birinci hüküm, senetleri bakımından problemlili olan rivayetler için düşünülebilir, ancak, bunu -sahih hadisleri de içine alacak şekilde- bütün rivayetlere teşmil etmek, tutarlı bir yaklaşım olmasa gerektir. Zira hadislerin, titizlikle ve dinî bir sorumluluk içinde nasıl ve ne şekilde kayda geçirildiği, bunu ileri sürenlerin de malumu olan bir durumdur. İkinci hükme gelince, bu, yalnızca Emevî dönemiyle ilgili/sınırlı olmayıp, diğer devirler için de mümkün olabilecek bir durumdur.

Sonuç

İnsanla alakalı takdir meselesi, Kur'an'da olduğu gibi hadislerde de ele alınmıştır. Yüce Allah, insanların kaderiyle alakalı gaybî bir çok meseleyi, hikmetinin bir tecellisi olarak bazen Kur'an lisanıyla bazen de Peygamberinin diliyle bizlere duyurmuştur. Bu noktada inanan insanların yapması gereken, Allah'ın ilminin kayıtsızlığını (mutlaklığını) vurgulayan ve senetlerinde hadis kriterleri açısından problem bulunmayan bu rivayetleri anlamaya çalışmak olmalıdır. Zira, bu sahih rivayetlerdeki haberlerin imkan yönünden de tartışmaya açılması, hadisler dışında Kur'an'da yer alan diğer gaybî haberlere de şüpheyile bakılmasına kapılar aralar ki bunun da 'Kur'an'a iman' esasıyla bağdaşması mümkün olmaz.

Cenab-ı Hakkın ilmi bütün zamanları içine alır. Hiçbir an/zaman O'nun ilminin dışında değildir. Zaten zaman denen şey, maddenin hareketinin zihinlerde oluşturduğu izafi/itibarî bir varlıktan yani zihnî bir mefhumdan ibarettir. Şu halde O'nun itibarî bir şeyin kayıtları altında bulunmuş olabileceğini düşünmek aklen imkansızdır. O'nun ilmi mutlak, bu itibarla da geçmişten kıyamete, ondan ebede uzanan çizgide vuku bulacak olan hadiselerin hepsini birden aynı anda bilir ve dilediğinde de bunu seçmiş olduğu kullarına (peygamberlerine) bildirir.

İslam'ın bildirdiği kader inancının insanı 'atalet ve tembelliğe götürdüğü' şeklindeki yaklaşımlar asla tutarlı değildir. Zira bu iddialar tarihî gerçeklerle örtüşmemektedir. Doğru anlaşıldığı takdirde, kader inancının insanı tembelliğe değil, aksine, başta tevhid şuuru olmak üzere, tevazu, cesaret ve gayret gibi güzelliklere sevk edici bir özelliğe sahip olduğu anlaşılabacaktır.